

ИБН СИНАНЫҢ ЭТИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ: ӘЛЕМДІК РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ДАМУҒА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Г.С. Омарова, К.М. Қоңырбаева, Г.И. Нүсіпова

АҢДАТПА

Мақалада ортағасырдағы классикалық ислам философиясының көрнекті өкілі Әбу Әли Ибн Синаның дүниетанымындағы тұлғаның рухани кемелденуі, ізгілік, әділеттілік, адамгершілік, моральдық-этикалық және т.б. қырлар айшықталады. Ибн Сина Аристотель мен әл-Фараби философиялық көзқарастарын дамыта отырып, өзінің күрделі философиялық пайымдауларын қалыптастырды. Оның философиялық ой-пікірлерінің өзіндік ерекшеліктері тарихи сабақтастықтағы терең ойлаудың көрінісі болды. Әл-Фарабидің көзқарастарымен астасып жатқан Ибн Синаның дүниетанымында ақыл-ой, ізгі қала, әділеттілік, мемлекет туралы, әділетті ел билеушінің болмысы, ел билеуші мен бағыныштылар арасындағы әділетті қарым-қатынастар және т.б. ойлары сараланады. Ибн Синаның әлеуметтік-этикалық көзқарастарындағы жан, тән, рухани кемелдену, ізгілікке жету тағы басқа әлеуметтік тұрғыдағы идеялары басты назарға алынып, оның Шығыстық ислам өркениетіне, адамзаттың рухани құндылықтарын дамытуға қосқан үлесі айшықталады.

Түйін сөздер: әділеттілік, сабақтастық, мәдениет, әлем, руханилық, тұлға.

ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты,
Алматы, Қазақстан

Автор-корреспондент:
Г.И. Нүсіпова,
gnussipova@mail.ru

Мақаланың сілтемесі:
Омарова Г.С.,
Қоңырбаева К.М.,
Нүсіпова Г.И.
Ибн Синаның этикалық
көзқарастары: әлемдік
рухани құндылықтарды
дамытуға қосқан үлесі
// Адам әлемі. – 2024.
– № 2 (100). – Б. 21-29.

Этические воззрения Ибн Сина: вклад в развитие мировых духовных ценностей

Аннотация: В статье рассматриваются морально-этические мировоззрения представителя классической исламской философии средневековья Абу Али Ибн Сина, способствующие духовной зрелости человека как добродетель, справедливость, мораль и др. Ибн Сина, развивая философские взгляды Аристотеля и Аль-Фараби, сформировал свои особенные социально-этические, философские взгляды. Оригинальные черты его философских мыслей были отражением глубокого мышления в исторической преемственности. Мировоззрение Ибн Сина, сходное со взглядами Аль-Фараби, сосредоточено на разуме, добром городе, справедливости, государстве, природе справедливого правителя, справедливых отношениях между правителем и его подданными и т. д. Также в статье раскрыты его вклад в восточно-исламскую цивилизацию и развитие духовных ценностей человечества.

Ключевые слова: справедливость, преемственность, культура, мир, духовность, личность.

Ethical Views of Ibn Sina: Contribution to the Development of World Spiritual Values

Abstract. The article examines the moral and ethical worldviews of the representative of classical Islamic philosophy of the Middle Ages, Abu Ali Ibn Sina, which contribute to the spiritual maturity of man as virtue, justice, morality, etc. Ibn Sina, developing the philosophical views of Aristotle and Al-Farabi, formed his own special socio-ethical, philosophical views. The original features of his philosophical thoughts were a reflection of deep thinking in historical continuity.

Ibn Sina's worldview, similar to that of Al-Farabi, focuses on reason, the good city, justice, the state, the nature of a just ruler, fair relations between the ruler and his subjects, etc. The article also reveals his contribution to Eastern Islamic civilization and development of spiritual values of humanity.

Key words: Justice, Continuity, Culture, World, Spirituality, Personality.

Кіріспе

Өзінен кейін ұшы-қиырсыз мұра қалдырған ортағасырдағы классикалық ислам философиясының көрнекті өкілі – данышпан, Әбу Әли Ибн Сина (980-1037 жж.) Орта Азияның Бұхара маңындағы Афшана өңірінде дүниеге келген. Латын тілді батыста Авиценна есімімен белгілі ойшыл ислам әлемінде «ғалымдардың атасы» (әш-Шәйх әр-Рәйс) деген атқа ие болған. Ғалымдар Ибн Сина шамамен 456-ге жуық еңбек жазғаны жайында пайымдай келе, біздің заманымызға оның 240-тан астамы ғана жеткенін [1, 3 б.], сонымен қатар, оның араб тіліндегі 400-ге жуық және 20-дай шамасындағы парсы тіліндегі ғылыми еңбектері болғаны жайында айтады [2, 61 б.]. Ғұлама данышпан Ибн Синаның медицина, математика, ботаника, геология, астрономия, әдебиет, лингвистика, музыка салаларындағы еңбектері әлемдік ғылым мен мәдениеттің дамуына зор үлес қосты.

Ортағасырлық ірі энциклопедист-ғалым ибн Сина әл-Фарабидің ізімен Аристотель идеяларын жалғастырып, өзінің философиялық көзқарастарында логика, натурфилософия, әлеуметтік-саяси т.б. бағыттарды дамытты. Ибн Синаның басты еңбектері: «Логика», «Метафизика», «Білім кітабы» т.б. мәселелеріне арналған. «Китабуль-Канун-фит-тыбб» («Дәрігерлік ғылымның ережесі»), «Сауығу кітабы» т.б. дәрігерлікке арналған еңбектері ойшылдың есімін әлемге танытып, күні бүгінге дейін бұл құндылықтар әлемдік деңгейде адамзаттың игілігіне айналып келе жатыр. Бұл еңбегінде ғұлама ғалым Орта Азия, Қытай, Үндістан т.б. жерлерде өсетін өсімдіктерді зерттеп, оның адам өміріне қуатты күш беретін шипалық қасиетін көрсетіп, оны тәжірибеден өткізіп, мыңдаған адамдардың өмірін аман сақтап қалды. Данышпанның асыл мұралары мен даналығы әлемдік мәдениеттің інжу

маржандары қатарына кіретін, қазіргі кезде де адамзаттың дамуына зор ықпал етіп келе жатыр, келер уақытта да үздіксіз адамзаттың игілігіне қызмет ете беретін құндылық болып табылады. Ибн Сина негізінен әлемге дәрігер және философ ретінде танылғанымен оның басқа да салаларда да көрнекті ғалым ретінде танылғаны белгілі. Исламдағы рухани құндылықтарды Батыс пен Шығыс әлеміне терең танытушы ойшыл Ибн Синаның шәкірті Абу Убейд Джузджанидің жазған Ибн Синаның өмірі мен шығармашылығы біздің заманымызға ортағасырлық араб оқымыстылары: Ибн ал-Кифти (1172 ж. туған) «Тарих ал-Хукама» («История мудрецов») және Ибн Аби Усейба (1203ж. туған) «Уйун ал-Анба фи Табакат ал-Атибба» (Источники сведений относительно биографии врачей») атты т.б. еңбектер арқылы жеткен [3, 6 б.].

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеудің методологиялық және теориялық негізіне нақты тарихилық, тарихилық пен логикалықтың бірлігі қағидаларын басшылыққа ала отырып, салыстырмалы талдау, герменевтикалық әдістер қолданылды. Зерттеудің ғылыми маңызы аталған мәселелерді тарихи-мәдени тұрғыда ашуда басқа да ғылымдардың жүйелі байланысында саралау басты назарға алынды. Ибн Синаның тарихи санада қалыптасқан ислам әлемі рухани құндылықтарын дамытуға қосқан зор үлесін салыстырмалы-тарихи талдау әдісі арқылы айшықтап, оның көзқарастары мен ғылыми еңбектерінің әлемдік мәдениеттің дамуына терең әсері болғаны көрсетіледі. Сонымен қатар ойшыл идеяларының қазіргі медицина т.б. салаларда әлемдік деңгейде күні бүгінге дейін өзінің маңызын жоймағаны, оның емдеу әдіс-тәсілдерінің Батыс, Шығыс ғылымдарын дамытуға ықпалы мен маңызы талданады.

Ізгілікті өмір құндылықтары

Ибн Сина өзі өмір сүрген тарихи әлеуметтік орта мәдениеті гүлденген ортағасырлық Орталық Азия өлкесі. Оның дүниетанымына ол өмір сүрген уақыт пен кеңістіктің, сол кездегі қоғамдық, әлеуметтік-мәдени ортаның әсері болғаны айқын. Әбу Али әл-Хусейн ибн Абдулла ибн Синаның дүниетанымының қалыптасуына ең алдымен әсер еткен терең рухани құндылық ол Құран негіздеріндегі мұсылмандық білімдер мен Шығыс мәдениеті. Оның әкесі ол туған өлкеде сол кездегі ел басқарушы әмір Абдуллах Нух ибн Мансурдың (976-997) сарайында, мемлекеттік қаржы қызметкері болып өз заманының ауқатты, білімді, мәдениетті, көкірегі ояу адамы болған [3, 6 б.].

Ибн Сина бес жасында отбасымен Бұхара қаласына көшіп келгендіктен, оның өсіп-өркендеуіне оның өмір сүрген әлеуметтік, тарихи-мәдени ортасының әсері зор болды. Ибн Сина өмір сүрген уақыт пен кеңістік ортағасырлық Бұхара қаласы Орта Азияның білім мен мәдениет кең тараған, көп мәдениеттер тоғысып, өзара мәдениет алмасу мен ықпалдастығы орын алған өлкелерінің бірі еді. Бұхара қаласы Орта Азияның Ұлы Жібек Жолымен терең мәдени ошақтарын, сауда қатынасын байланыстыратын өңірлердің бірі болды. Дүниежүзілік өркениеттің дамуына терең әсер еткен Ұлы Жібек Жолы халықтардың бір-бірімен өзара сұхбатының дамуына, сауда мен экономика, өнер, әдебиет, ғылым, мәдениет, архитектура т.б. салаларда терең байланыста болып, бір-бірімен өзара ықпалдастық жасауына үлкен әсер еткені тарихи санадан белгілі [4]. Осы мәдени орта, Құрандағы Алланың жолын ұстанған медресе ұстаздары мен ғалымдардың көзқарастары Ибн Синаның әкесі мен оның отбасына, жас ибн Синаға сол кезде үлкен әсер етті.

Бұхара жерінде оқу-білім мен мәдениет жақсы дамыған, кітаптар шығарылып, кітап саудасы жүргізіліп, Құранды терең білетін хафиздер медреселерде бала оқытып, білім адамдары,

адам емдеудің қыр сырын меңгерген дәрігерлер, әдебиет пен өнер, архитектура т.б. салалардағы мамандар көп болғандықтан сол кездегі ата-аналар балаларын осы Бұхарада оқытуға тырысқан екен [5, 304 б.]. Ибн Сина да осы Бұхарада оқып, алғашқы діни білімді ислам құндылықтары негізінде алып, Құранның қарапайым негіздерінен бастап, кейін Құранды жатқа біліп хафиздік деңгейге жетіп, фикх араб лингвистикасы т.б. салаларын да терең меңгереді. Ибн Сина терең білімді болуына оның әкесінің білім мен Құран негіздеріне деген аса құрметпен қарауы, отбасында берілген тәрбиенің де аса зор әсері болды.

Ибн Синаның үйіне әкесінің зиялы достары, сол кездегі Орта Азиялық білімді адамдар көп келіп, әкесімен әр түрлі тақырыптарды әңгіме дүкен құрады екен. Оның әкесі исламды терең білетін, діни адамдармен араласып, әр елдің әдебиетінен хабары бар кісі екен. Ол жас ибн Синаға ертегі-аңыздардан бастап, басқа елдердің салт-дәстүрлері, философиясы, архитектурасы т.б. туралы әңгімелерді айтып береді екен. Осы құндылықтарды тыңдап, қызығушылық танытқан жас ибн Сина кішкентайынан білімге құмар болған екен. Әкесінің мектебі жас ибн Синаның дүниетанымына терең әсер еткен. Жас Ибн Синаның жаратылыстану ғылымдарына деген қызығушылығы ерекше болған. Ол математика, физика, астрономия, география салаларын, сонымен қатар философия, логика, заң саласынан да көптеген білім алып, бұл салаларды меңгереді. Оның ұстазы Натили өз заманының белгілі білімді, зиялы, мәдениетті адамы болған. Ибн Сина Евклид, Птоломей және антик ойшылдары еңбектерін оқығаннан кейін, оның әсіресе, философия саласында дүниеге көзқарасы кеңейіп, өзіндік ой-пікірлері қалыптасады. Ибн Сина философия, логика т.б. ғылым салаларын жүйелі байланыста меңгеруі, оның ой-санасының терең жетілуіне әсер етеді.

Ибн Синаның дүниетанымы мен ілімдерінің дүниеге келуіне алғашында Орта Азияда шыққан еңбектер, кейін Платон, Аристотель, әл-Фараби, Би-

руни секілді ғұламалардың т.б. әсері болды. Сонымен қатар, Ибн Синаның дүниетанымының қалыптасуына «фило-соф әрі жаратылыстану ғылымдарының озық үлгілі бірлігі ретінде араб мұсылман әлемінде танымал болуына әл-Кинди мен әл-Фараби философиясының тікелей ықпалы болған» [6, 87 б.]. Ол заң негіздері, астрономия, жаратылыстану сияқты көптеген салаларды меңгерген.

Ибн Сина дәрігерлікке қызығушылық танытып, сол кезде медицина туралы білімдерді меңгеріп, жергілікті Бұхара әміршісі Нух ибн Мансурдың сарайында қызмет атқарған. Сарай әміршісінің кітапханасында сол кездегі Орта Азияда шыққан көптеген еңбектермен танысып, көп кітаптар оқып білімін тереңдетеді. Ибн Сина Орта Азияда өсетін шипалы өсімдіктерді зерттейді, бірақ сол кезде елдегі саяси жағдайдың өзгеруіне байланысты ол 20 жасында Хорезмнің Гургенж қаласына қоныс аударуға мәжбүр болады. Бұл жерде ол Маймун академиясында сол кездегі білімдермен танысады. Сол кездегі Хорезмде Орта Азияның астрономия, философия, математика, медицина т.б. ғылым, білім мен мәдениет гүлденген әйгілі ғұламалар Мұхаммед ибн Мұса Хорезми мен Әбу Райхан Бируни шыққан өңір еді. Сол ортағасырларда медицина, емшілік т.б. ғылымдар дамыған. Хорезмде ибн Сина Бируни секілді әйгілі білімді ғұламамен танысып, кейін Бирунимен хат алысып тұрған. Бирунидің қойған сұрақтарына ибн Синаның жауабы кейін оның метафизика, аспан әлемі және физика туралы ғылыми пайымдауларына айналды. Ибн Сина медицинаға терең қызығушылық танытып бірқатар еңбектер жазады. Ол өзінің «Китабуль – канун фит – тыбб» («Дәрігерлік ғылымның ережесі») т.б. әйгілі еңбектерін жазды. Сол кездегі қоғамда орын алған саяси-әлеуметтік, мәдени жағдайлардың қиындығынан ибн Сина бір жерде ұзақ тұрақтап тұра алмай үнемі көшіп-қонып жүруге мәжбүр болған.

Рухани кемелдену

Классикалық ислам философиясының өкілдерінің бірі Ибн Сина логика мен

жаратылыстану салаларын меңгеріп, антик ойшылдары еңбектерімен жан-жақты таныса келіп, ол бірқатар грек авторларының еңбектеріне түсініктеме жазуымен өзінен кейінгі ойшылдарға оның есімі кең танымал болған. Ол Аристотельдің ой-пікірімен танысып, оның идеяларын ислам философиясымен байланыстыра зерделеген. Орыс зерттеушісі А.Ю. Якубовский Ибн Сина өзінің автобиографиясында Аристотельдің «Метафизика» еңбегін түсіну оған өте күрделі болғанын, ол бұл еңбекті 40 рет оқыса да оның мәнісін түсіне алмағанын айтады. Ибн Сина бір күні Бұхара кітап базарында келе жатып, қолжазба кітабын сатушы саудагерге соқтығып қалған. Саудагер ибн Синаға қолжазбаны үш дирхемге сататынын айтқан. Ибн Сина бұл қолжазбаны сатып алып оқығаннан кейін бұл қолжазба әл-Фарабидің «Аристотельдің Метафизикасына жазған комментарий» екеніне көз жеткізіп, қуанышы қойнына сыймайды. Ибн Сина әл-Фарабидің комментарийі ежелгі гректің ұлы философы Аристотельдің «Метафизика» еңбегін түсінуге көзін ашқаны жайында жазған екен. Аристотельдің «Метафизикасын» Ибн Сина әл-Фарабидің «Метафизикаға кіріспе» еңбегі арқылы танып білуі, оның философияда өзіндік ой пікірлерінің қалыптасуына ықпал етеді. Ибн Сина философияда әл-Фараби бағытын жалғасытырғанымен, оның философиясының өзіндік ерекшелігі бар. Ол өз ой пікірін қалыптастырып, араб перипатетизмінің негізін қалайды. Антик ойшылдары пайымдауларын ислам философиясымен астастыра талдай келе, ибн Сина болмыс туралы ілімінде ол материяны мәңгі жаратылыстан тыс құбылыс ретінде қарастырады. Бірақ, ол бұл қағидасын діни көзқарастарымен байланыстыруға мәжбүр болған. Ол Құдайдың бар екендігіне күмән келтірмейді. Оның пайымдауынша, дүние шындықтың мүмкіндігі. Адамның рухын Ибн Сина дененің бейзаттық формасы ретінде қарастырады. Ол денелердің қайта тірілуі мүмкін емес екені жайында пайымдайды.

Әл-Фарабиді ұстаз санаған Ибн Синаның жан туралы пайымдаулары

ғалымдардың пайымдауынша, бүгінгі күні де өз өзектілігін жоймаған [7]. Оның жан туралы ойлары медициналық көзқарастармен сабақтасып кеткен. Ибн Сина да Аристотель секілді жанды рухани құбылыс және материалды емес деп, пайымдайды. Ибн Синаның бірқатар философиялық шығармалары жан проблемасына, оның тәнмен байланысы, өзара ықпалдасуына арналған. Ибн Сина адам жаны мәңгі өшпейтін құбылыс. Ойшылдың пайымдауындағы тән бөлінуге бейім. Ал, жанның аса терең ерекшелігі оның алып күшті иемденуінде, сондай-ақ бұл адамның саналы, ақылды күші. Адамның ақылды-саналы күшін ешнәрсе жойып жібере алмайды. Тән жансыз өмір сүруге қабілетсіз. Ибн Сина жанның өмір сүретіндігінің дәлелдемесі және оны жан ретінде айқындау туралы ойларында ойшыл жан тәннің тағдырын анықтап отыратыны жайында жан-жақты пайымдай келе, ол адам саналы түрде өзін жетілдіріп рухани құндылықтармен сусындап, ақыл-парасатты жан бола алатынын айта келіп, Ибн Сина адам жан дүниесін жетілдірмесе хайуани, бос өмір (растительный) болатыны жайында пайымдайды. Ибн Сина мәнсіз жан, тән бұзылуымен жойылатын болса, ақыл-парасатқа толы жан қандай қиындықтан болса да өтіп, жоғалмайтынын айтады [8].

Ол діни көзқарастарында әлемнің жаратылуының алғашқы себебі Жаратқан Алла екенін ашып көрсеткен. Ибн Сина он сегіз мың ғаламды Жаратушы Алла барлық нәрсенің бастапқы себебі екені туралы ойын дамыта отырып, ғалам оның белгілі тәртібімен қоғалысқа ұшырап, кемеліне келіп, жетілуіне және кемерінен асып төгілуінен қалыптасып, бірегей заңдылықтармен өмір сүретіні жайында пайымдайды. «Алғашқы себеп кемерінен аса отырып, иерархиялық тәртіппен Әлемдік Ақыл-парасатты, Жанды, қозғалыссыз аспан әлемдерін және, ақырында, Ай астындағы, біз өмір сүріп жатқан әлемді тудырады» [9, 89-90 бб.], ибн Сина Жаратушы Құдайды, жаратылған табиғатқа қаршы қоймайтынын, Жаратушы, Құдай алғашқы себеп болып табылатындықтан,

материалдық Әлем Құдайсыз өмір сүре алмайтыны туралы ашып көрсетеді [9, 89-90 бб.].

Ибн Синаның медицина философиясындағы көзқарастары өз алдына бірегейлігімен ерекшеленеді. Ибн Синаға Гален мен Гиппократ еңбектерінің де әсері болды. Бұл саладағы оның негізгі еңбектері «Китаб-аш-Шифа» («Айығу туралы кітап»), «Китаб ан-наджат» («Құтқарылу жайлы трактат»), «Әл-и-Шарат уа ат-танбихат» («Көрсету және түсіну»), «Китабуль-Канун-фит-тыбб» («Дәрігерлік ғылымның ережесі»), «Әл-хикмат әл-машрикият» («Иллюминизм даналығы») әлемдік деңгейде күні бүгінге дейін терең өзекті болып табылады. Ибн Сина адамның денсаулығын сақтау мен нығайту, ауырған сырқат адамды емдеу және оның алдын алудың жолдарын көрсететін 43 трактат жазған екен. Оның дәрігерлікке арналған еңбектерінің де көптеген бөлігі жоғалып кеткені белгілі.

Ибн Синаның шәкірті Джузджани жазған ойшылдың өмірбаянында бірақатар ғалымдардың есімдері аталады. Медицина саласында Батыс, Шығыс елдерінде медицинаны дамытқан ғалымдардың бірі Хунейн ибн Исхак ал-Ибади (ум. в 877 г.), Ал-Ибади т.б. Ибн Сина «Бурхан кітабында» адамдарды «таңдаулылар» мен «қарапайымдарға» бөліп қарап, қоғамды алдыңғы қатарға жетелейтін әлеуметтік мәдени ортаның зиялы тұлғалар,білімді адамдары, яғни «таңдаулылар» жайында ой қозғайды.

Ізгілік және этика туралы

Тарихи сабақтастық арқылы жеткен Ибн Синаның «Этика туралы», «Сауығу кітабы», «Білім кітабы», «Әдептілік қағидасы», «Сыйлық», «Саламан», «Аб-саль», «Юсуф», «Махаббат туралы трактат», «Үй шаруашылығы туралы трактат» т.б. әлеуметтік-этикалық рухани құндылықтарында адамның ізгілікке жетуіне, жеке тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін көзқарастары айшықталған.

Әділеттілік арқылы тұлғаның ізгілікке жетуі жайындағы көзқарастарында ибн Сина әділдік, тазалық, пәктік, мырзалық пен сабырлық, төзімділік пен даналық,

кеңпейілділік пен шыншылдық, сенімділік пен ар-ұят, ұстамдылық пен жақсы әдет, асқан ынталылық пен батылдық, әдептілік сияқты тұлғаның асыл қасиеттері жайында жан-жақты айшықталған. Ойшылдың көптеген пайымдаулары әлемдік деңгейде - адамзаттың құнды інжу маржанына айналған мұра болып табылады. Ибн Синаның бұл көзқарастары адамға өмір сүру заңдылықтарын үйретіп, тұлғаның өзін-өзі тануына, өмірден өз орнын табуына терең әсер етеді. Ибн Сина «Этика туралы» трактатында кім өзін-өзі тануға ұмтылса, өзіндегі асыл қасиеттер арқылы ізгілікке жету жолдарын табады, сол қасиеттердің көмегімен адам өзінің жанын тазартқысы келсе, теріс қылықтан өзін тазарту үшін, өзінің кеселдерін танып білуге ұмтылса, онда, ол ең жақсы жүріс-тұрысты таңдап алуды қалайды [10, 164 б.]. Осы арқылы адам екі дүниедегі бақытқа жетуге мүмкіндік тудырады, жетілуден бастау алатын, өз адамгершілігінің шынайы парызын орындай алады [10, 164 б.]. Ибн Сина әділеттілік туралы жазылған «Китаб ал-Инсаф» («Әділеттілікке жету») әділетті қарым-қатынасты айшықтайтын еңбегінде ол Батыс пен Шығыс құндылықтарын байланыстырған пайымдауларын білдіреді. Алайда ибн Синаның әділеттілік туралы жазылған еңбегі бұл жоғалып кеткені белгілі.

Адамның жан дүниесі ғылымдардың жүйелі байланысында өсіп-өркендеп, жан-жақты жетіліп, толысып отырады. Алуан түрлі білімдер адам жан дүниесіне білім нұрын құйып, адамның дамуына, жан-жақты жетілуіне жол ашады. Адамның ізгілікке жетуі жолындағы қызметі батылдық, парасаттылық, даналықпен келеді. Сондықтан адам өзін дамыту жолында тәжірибе жинақтап, өзін жүйелі білімдермен жетілдіріп, толықтырып отыруы керек. Ибн Сина әділеттіліктің алып күш екенін білдіре келіп, ол адамды барлық жаман қылықтардан өзін аулақ ұстауына ізгі әсер ететіні жөнінде пайымдап, ізгілікке жетуде жетілген құндылықтардың жиынтығы қажет екенін көрсетеді. Бұл құндылықтар ең алдымен сабыр, төзімділік, даналық, тазалық-

пәктік, мейірімділік, кешірімділік, қамқоршылық, шыншылдық, достастық, достыққа адалдық, махаббат, басқаға қамқорлық көрсету, ар-ұят, кең пейілділік, уәдеге беріктік секілді асыл қасиеттер. Ойшыл бұл құндылықтардың әрқайсысының ерекше бірегей алып күші бар екенін білдіреді.

Адамның өзін-өзі танып білуі туралы мәселе, антик дәуірінде Сократтың «Өзіңді таны» көзқарасында бейнеленіп, сол көне дәуірден бергі бүгінгі күні де өте өзекті, әрі өткір мәселелердің бірі. Адамның өзін-өзі тануы жеке тұлғаның бұл дүниеден өткенше өзін жаңа қырынан ашып, жетілдіріп, жаңаны тану жолындағы қарбалас жан-жақты еңбекпен келетін құбылыс екені белгілі.

Ибн Сина ізгілікке жетудің бір түрі елді басқару, халыққа төрелік айтып, елге билік жүргізу мәселесі екені жайында пайымдайды. Әділетті ел басқару туралы Батыс, Шығыс елдері ерекшеліктеріне қарай әр елде мемлекетті басқарудың өз мәдениеті қалыптасқаны белгілі. Әл Фарабимен сабақтастықта дамытқан Ибн Синаның терең назар аударған мәселелерінің бірі әлеуметтік мәдени ортадағы қоғамдық құндылықтарды орнықтырып, мемлекетті әділетті басқару мәдениеті. Ибн Сина мемлекетті басқаратын адам қандай болуы керек? дейтін сауалдың төңірегінде соны пайымдауларын жасаған. Ибн Синаның пайымдауындағы мемлекетті басқаратын адамға қойылатын басты талап, ол ең алдымен әділеттілік пен адамгершілік қасиеттерден басталады. Ибн Синаның этикалық көзқарастарында сый-құрметтің басы отбасында ата-анаға деген құрметтен басталатыны жайында айтып, ол адамның мемлекетке деген қатынасы оның өз отбасына, ата-анасына деген үлкен құрметпен сыйластықтан бастау алатыны туралы ой түйіндейді.

Ибн Синаның пайымдауынша әділеттілік бұл адамдық күштердің ізгілікке қарама-қарсы келетін кеселді қылықтарға тойтарыс беретін құндылық, әділеттілік бұл қандай да теріс іс-әрекетті тоқтатып, орнықты қоғам заңдылықтарын қалыптастырушы механизмі. Әділетті мемлекет басшысы туралы ибн Синаның елді басқару

тұжырымдарында елді басқаратын адамның басты күші оның арнаулы ғылымдардың көмегімен алынған жан-жақты жүйелі білім кезінде, бұл білімдер оның жан дүниесін байытып, оның басты күшіне айналады. Бұл арнаулы білім көздері мен тәжірибе арқылы келеді. Ойшыл мемлекетті басқаратын адамға үлкен талап қояды. Мемлекет басшысы алдымен өзінің шекараларына байыптап қарасын. Ойшылдың дүниетанымындағы мемлекетті басқаратын адамның өзін басқару мәдениеті, оның жан дүниесінің тазалығы, жан-жақты жүйелі білімді меңгеруі арқылы кемелділікке жетсе, бұл құндылықтар оны екі дүниеде де бақытқа жетуге ықпал ететіні жайында пайымдайды. Ойшыл елді қиын сын қатерден алып шығатын адамның бойында өзіне сын көзбен қарау, өзгелерге құрмет көрсету, өзін қадағалап теріс қылықтан алыс болу т. б. әдептіліктің жолдарын ашып көрсетеді.

Ибн Синаның бұл көзқарастары әл Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындары», «Бақытқа жету» секілді шығармаларымен астасып жатқанын байқаймыз. Дегенмен, Синаның «идеалды тұлға» теориясының өзіндік ерекшеліктері бар. Оның бұл пайымдаулары «Этика туралы ғылым», «Абырой және күнә», сонымен қатар, «Сауығу кітабындағы» кейбір үзінділерден байқалады. Ибн Сина басшы болатын адам ізгілікке жетуде өз жан дүниесінен төрт негізгі ізгі қасиетті таба алған адам басшы бола алатыны жөнінде пайымдайды. Бұл қасиеттер абырой, батылдық, даналық және әділеттілік. Мұндай асыл қасиеттерді қандай адам бойына сіңіре алады? Өзін теріс қылықтардан дер кезінде тыйып, адал, абыройлы, сабырсыздықтан ада адам батыл бола алады. Ал, даналыққа жету үшін не істеу керек? Ойшылдың пайымдауындағы бұл құндылыққа жеткізетін тек жүйелі жан-жақты білім мен рухани құндылықтарды меңгеру, үнемі өзін жетілдіру, жақсы қасиеттерді меңгеру, жақсы әдепке тәрбиелеу. Әділ болу үшін, осы аталған күштерді бойына жүйелі қалыптастырып, оны орнықтыруға өзін тәрбиелеу керек. Ибн Синаның адам бойындағы асыл қасиеттерді қалыптастыруда абы-

рой, жомарттық, сараңдық ұстамдылық, үнемшілік, ысырапшылыққа жол бермеу т.б. қасиеттерді ашып көрсетеді.

Ибн Синаның бұл ойлары қазақ ойшылдары Абай мен Ы. Алтынсарин пайымдауларымен сабақтасып жатқанының куәсі боламыз. Мәселен, Ы. Алтынсарин «Шариятул-Ислам» еңбегінде иманның шарттарын жан-жақты ашып көрсетіп, аят пен хадисте адамның жақсы мінез-құлықты 78 жетпіс сегіз, бұлардан шығатын түп асылы 7, ал адамдағы жаман мінез-құлық 60, бұдан да білдірілген жаманы 7 екенін айтады [11, 51 б.]. Сонда осы жақсы әдепті үйреніп, жаманнан жиреніп өмір сүре алса адам ізгілікке жететіні жайында пайымдайды ойшыл. Сонымен қатар Ы. Алтынсарин дүниеде таза мінезбен қайырлы іс істесеңіз, жиған жақсылығыңыз сол, жасыңнан көркем мінезді әдет етіп, әдептілік, ғылым-білім, туралықпен жүрген кісіге Құдай тағаланың лұқсат еткен кәсібі мол екенін айта келіп, Ы. Алтынсарин оқу, ғылым һәм өнер үйрену, егін егіп, мал бағу, өнерге күшінді салып адал ниетпен мал табу, барға қанағат ету, адамды жасынан еңбекке баулу т.б. әртүрлі тәрбие беру керектігі жөнінде айтады [11, 57 б.]. Ойшыл, ағартушы Ы. Алтынсарин адам білімге құмартып, адал еңбекпен мал табу керектігіне тоқталады. Ы. Алтынсарин адам адал еңбегімен, еңбексүйгіштігімен керікті екенін, әрі адам өз еңбегімен алуан түрлі рухани құндылықты жасай жүріп, әділетті қоғамның мәдени әлеуетін арттыра алатынын және сонымен бірге адамның өзі де жетіле түсетінін, әр нәрсенің қырсырын, парқын айырып тани алатынын ашып көрсетеді. Міне бұл көқарастар Ибн Сина пайымдауларымен астасып, сабақтасып жатыр.

Қорытынды

Шығыстың ғұлама энциклопедист ғалымы Әбу Әли Ибн Сина әлемдік ғылым мен мәдениеттің дамуына ұшы қиырсыз үлес қосты. Тарихи сабақтастық арқылы жеткен оның ғылыми еңбектері мен оның философиялық, әлеуметтік-этикалық т.б. көзқарастары адамзаттың дамуына терең әсер етті. Оның негізгі

еңбектері қатарына кіретін «Логика», «Метафизика», «Риторика» («Шешендік») т.б. жаратылыстану, әдебиет, лингвистика, құық т.б. салалардағы еңбектерінің маңызы зор. Оның қазіргі кезге дейін белгілі барлық шығармалары әлем тілдеріне көп рет аударылып, оның еңбектері бүгінгі күні адамзаттың игілігіне қолданылуда. Оның әсіресе, медицина, этика т.б. саласындағы еңбектері әлемдік мәдениеттің алтын жаухарына айналған. Ибн Сина өзінің еңбектерін негізінен араб тілінде, кейбір шағын еңбектерін тәжік тілінде жазған екен. Оның көпшілік еңбектері араб тілінде сақталған, өйткені сол кезде әдеби тіл араб тілі болған. Ғұламаның бұл еңбектері латын, ағылшын т.б. әлем тілдеріне аударылған. Ибн Синаның ақиқатты іздеу жолындағы идеялары адамды ізгілік пен кемелділікке жеткізіп, адамның жан жақты жетілуіне, рухани адамгершілік принциптерін қалыптастыруға ықпал етеді. Оның «Анатомия мен физиологияға кіріпе», «Дәрігерлік ғылымның каноны» т.б. медицина саласындағы еңбектерінің бүгінгі медицина саласында кең қолданыста.

Ибн Сина қазіргі медицинада кең қолданылатын жаңа теорияларды сол ортағасырларда жүйелеп, адамды емдеудің жаңа жолдарын танып білу, өлімнің түйінін анықтау, аурудың алдын алу, ауруды жеңіп шығу, адам өмірін жеңілдету т.б. жаңа көзқарастарды қалыптастырудағы еңбегі оның есімін дүниежүзіліне әйгілі етті. Адамның ізгілікке жетуінде ибн Сина көзқарастары маңызды болып табылатындықтан, ойшылдың еңбектеріне деген қызығушылық күннен күнге артып, үлкен қажеттілік туғызып отырғандықтан ибн Синаның, әсіресе, адамға ақыл-кеңес беретін этикалық шығармалары кең таралуы керек деп ойлаймыз.

Қаржыландыру

Мақала BR 20280977 «Қазіргі жаһандық өзгерістер жағдайындағы әділеттілік мазмұнына және оны қазақстандық қоғамды іске асырудағы заманауи концептуалды тәсілдер» ғылыми бағдарламасы аясында орындалды.

Әдебиеттер

1 Каипов А. Ибн Сина мың жылдық тәжірибесі бар дәрігер // *Ислам*. - № 6. 30 тамыз 2009.

2 Есім Ф. Фәлсафа тарихы. - Алматы, 2000. - 278 б.

3 Ибн Сина. Материалы научной сессий Академии наук УзССР, посвященной 1000-летию юбилею ибн Сины. - Ташкент: Изд.АН УССР, 1953. - 78 б.

4 Байпақов К.М., Нұржанов А. Ұлы Жібек жолы және ортағасырлық Қазақстан. - Алматы: Қазақстан, 1992. - 208 б.

5 Жимахан Ж., Рамазанова А. Ибн Сина этикалық көзқарастарының қалыптасуының алғышарттары // «Ұлы даланың жеті қыры және қазақ философиясының өзекті мәселелері» Халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. - Алматы: Қазақ университеті, 2019. - 512 б.

6 Алтаев Ж., Есім Ф., Ғабитов Т., Байтенова Н. Ғылым тарихы мен философиясы. - 2006. - 416 б.

7 Әл-Фараби мен Ибн Сина философиясы «Жан жайындағы кітап». Әлемдік философиялық мұра. Том 4. - Алматы: Жазушы, 2005. - 327-389 бб.

8 Ибн Сина. Этика // *Избранное в 2-х томах*. - Душанбе-Ашгабад, 2003.

9 Артемьев А. Мырзалы С. Ғылым тарихы мен философиясы. - Алматы: Бастау, 2013. - 432 б.

10 Абуали ибн Сина. *Избранное. «Трактат об этике»*. Том 2. Ред: М. Диноршоев Т. Мардонни, Г. Голамхосейнзаде. - Туркменистан, 2003 г.

11 Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы. Шариат-уль-ислам. - Алматы: ТПО «Қаламгер», 1991. - 80 б.

Transliteration

1 Kaipov A. Ibn Sina myn zhyldyq tashiribesi bar dariger [Ibn Sina is a doctor with a thousand years of experience] // *Islam*. - № 6. 30 тамыз 2009. [in Kaz]

2 Esim G. Falsafa tarihy [History of philosophy]. - Almaty, 2000. - 278 b. [in Kaz]

3 Ibn Sina [Ibn Sina]. Materialy nauchnoy sessij Akademii nauk UzSSR, posvyashchennoj 1000-letnemu yubileyu ibn Siny. - Tashkent: Izd. AN USSR, 1953. - 78 b. [in Russ]

4 Bajpaqov K.M., Nurzhanov A. Uly Zhibek zholy zhane ortagasyrlyq Qazaqstan [The Great Silk Road and medieval Kazakhstan]. - Almaty: Qazaqstan, 1992. - 208 b. [in Kaz]

5 Zhimahan ZH., Ramazanova A. Ibn Sina etikalyq kozqarastyrynyn qalyptasuynyn algysharttary [Prerequisites for the formation of Ibn Sina's ethical views] // «Uly dalanyн zheti qyry zhane qazaq filosofiyasynyn ozekti maseleleri» Halyqaralyq gylmi-praktikalyq konferenciya materialdary. - Almaty: Qazaq

universiteti, 2019. – 512 b. [in Kaz]

6 Altaev Zh., Esim G., Gabitov T., Bajtenova N. Gylym tarihy men filosofiyasy [History and philosophy of science]. - 2006. – 416 b. [in Kaz]

7 Al-Farabi men Ibn Sina filosofiyasy «Zhan zhajyndagy kitap» [Philosophy of Al Farabi and Ibn Sina "The Book of the Soul"]. Alemdik filosofiyalyq mura. Tom 4. - Almaty: Zhazushy, 2005. - 327-389 bb. [in Kaz]

8 Ibn Sina. Etika [Ethics] // Izbrannoe v 2-h

tomah. - Dushanbe–Ashgabad, 2003. [in Russ]

9 Artem'ev A. Myrzaly S. Gylym tarihy men filosofiyasy [History and philosophy of science]. - Almaty: Bastau, 2013. – 432 b. [in Kaz]

10 Abuali ibn Sina. Izbrannoe. «Traktat ob etike» [Selected. "Treatise on Ethics"]. Tom 2. - Turkmenistan, 2003. [in Russ]

11 Altynsarin Y. Musylmanshylyqtyn tutqasy [The handle of Islam]. Shariat-ul'-islam. - Almaty, TPO «Qalamger», 1991. – 80 b. [in Kaz]

АВТОРЛАР ЖАЙЛЫ АҚПАРАТ

- Омарова Гүлнар Сейіткәрімқызы* жетекші ғылыми қызметкер, философия ғылымдарының кандидаты, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: fsd.philosophy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-19913-567X
- Қоңырбаева Күлсия Мағражқызы* жетекші ғылыми қызметкер, философия ғылымдарының кандидаты, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: konyrbaeva56@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2073-9999
- Гүлнар Игенбайқызы Нүсіпова* жетекші ғылыми қызметкер, PhD, ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан, e-mail: gnussipova@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4570-0484
- Гүлнар Сеитқаримовна Омарова* ведущий научный сотрудник, кандидат философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: fsd.philosophy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-19913-567X
- Күлсия Мағражовна Қоңырбаева* ведущий научный сотрудник, кандидат философских наук, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: konyrbaeva56@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2073-9999
- Гүлнара Игенбаевна Нусипова* ведущий научный сотрудник, PhD, Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, e-mail: gnussipova@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4570-0484
- Omarova Gulnar* Leading Researcher, Candidate of Philosophical Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: fsd.philosophy@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-19913-567X
- Konyrbayeva Kulsia* Leading Researcher, Candidate of Philosophical Sciences, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: konyrbaeva56@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2073-9999
- Gulnara Nussipova* Leading Researcher, PhD, Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, e-mail: gnussipova@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4570-0484